

1717

De Kerstvloed en de strijd tegen het water

Nederland heeft tal van grote overstromingen gekend, zoals de Kerstvloed van 1717 en de Watersnoodramp van 1953. We beschouwen de strijd tegen het water als een typisch Nederlands fenomeen. Maar klopt deze typering eigenlijk wel?

In de kerstnacht van 1717 vond een van de grootste watersnoodrampen uit de Nederlandse geschiedenis plaats. Als gevolg van een zware zuidwesterstorm braken in de nacht van 24 op 25 december op tal van plaatsen in de provincie Groningen de dijken door. De gevolgen waren desastreus. Omdat de ramp midden in de nacht plaatsvond, werden veel mensen verrast in hun slaap en meegeleid door het ijskoude water. Ook verdwenen hele veestapels en akkergronden in de kolkende watermassa. Volgens een historische bron verloren alleen al in dit gewest 2267 personen het leven. Daarnaast werden 1559 huizen beschadigd en verdronken er 11.601 koeien, 3206 paarden, 1302 varkens en 21.293 schapen. Het totale verlies lag echter nog vele malen hoger, want ook delen van Duitsland, Engeland en Denemarken werden getroffen.

De Kerstvloed van 1717 is een van de vele watersnoodrampen die Nederland heeft gekend. Wie de geschiedenis van Nederland overziet, komt een schier oneindige reeks overstromingen tegen: vooral in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd had het land veelvuldig met wateroverlast te kampen. In de *Schets van Zuid-Hollandse watersnoden in vroeger tijd* (1953), uitgegeven naar aanleiding van de Watersnoodramp van 1953, worden alleen al voor de regio Zuid-Holland vanaf de dertiende eeuw 96 kleinere en grotere overstromingen geteld. De Kerstvloed van 1717 heeft, ondanks haar verwoestende karakter, maar een bescheiden

Impressie van de Kerstvloed van 1717.

plaats in de canon van Nederlandse watersnoodrampen. Andere overstromingen, zoals de Sint-Elizabetsvloed (1421), de Allerheiligenvloed (1570) en de Zuiderzeevloed (1916) genieten meer bekendheid. Veruit het bekendste is de Watersnoodramp van 1953, die tot hét symbool van onze nationale strijd tegen het water is uitgegroeid.

De geschiedenis van Nederland en de strijd tegen het water zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Maar hoe typisch Nederlands is deze strijd eigenlijk? Er zijn ten minste twee redenen om het typisch Nederlands karakter ervan te relativieren. Ten eerste vonden (en vinden) overal in de wereld grote watersnoodrampen plaats. Met name China is vaak getroffen: overstromingen van de Gele Rivier hebben miljoenen doden veroorzaakt, onder andere in 1887, 1931 en 1938. Tegenwoordig is het risico op overstromingen in bepaalde delen van Azië vele malen groter dan in Nederland.

Ten tweede hebben veel Nederlandse watersnoden ook een internationale dimensie. Neem bijvoorbeeld de watersnood van 1953. Deze ramp raakte Nederland weliswaar het hardst, maar dat laat onverlet dat er ook honderden slachtoffers in Engeland, Schotland en België vielen. Daarnaast kwamen 224 mensen om op de internationale wateren, onder wie schippers, vissers en een groep passagiers op een ferryboot. Treffend voor het ontbreken van een internationaal perspectief is ook de overstroming in het rivierengebied in 1809. In de Nederlandse historische overzichtswerken leest men dat grote delen van het midden en oosten van Nederland onder water liepen en dat er ongeveer 200 slachtoffers vielen, maar onvermeld blijft meestal dat ook Duitsland in 1809 zwaar te lijden had. De overstromingen van de Rijn strekten zich namelijk uit over een veel bre-

der gebied dan alleen dat van Nederland. Ook de Kerstvloed van 1717 had een grensoverschrijdend karakter.

Fatale vloed

In de kerstnacht van 1717 werden veel mensen in hun bed totaal overvallen door het wassende water. Dat kunnen we opmaken uit het verslag van Gerardus Outhof die een uitgebreide beschrijving van de ramp publiceerde, getiteld 'Verhaal van den Laatste of Zevenden Kersvloed'. Outhof was geboren in Amsterdam en werkte tijdens de ramp als predikant en rector in Emden. Deze stad trok in de zeventiende en achttiende eeuw veel immigranten, vanwege de protestantse populatie en de gunstige handelsligging. Outhof en zijn vrouw lagen in bed, toen de burens hen plotseling wakker maakten. Halsoverkop vluchtten zij naar een zijkamer. Toen het water daar binnendrong wisten ze ternauwernood de studeerkamer te bereiken, waar ze kleren aantrokken en een vuur maakten om zichzelf warm te houden. Ondanks het hoge water verdronken er in heel Emden maar twee mensen. Dat mocht als een godswonder gelden, zeker gelet op de grote verliezen in de wijde omtrek, aldus Outhof.

Het verhaal van Outhof is opgenomen in een volumineus overzichtswerk van zijn hand over de watervloeden in Europa vanaf de christelijke jaartelling tot en met de Kerstvloed. Er was al een eerste druk in 1718 verschenen, maar de tweede druk was uitgebreid met tal van nieuwe gegevens over de recente Kerstvloed. Outhof beschreef niet alleen zijn eigen ervaringen, maar gaf ook een minutieuze beschrijving van de slachtoffers, schade en verdronken dieren in andere delen van Oost-Friesland. In de tweede druk had Outhof er bovendien meer dan vijftig pagina's over de provincie Groningen aan toegevoegd. Hij had deze gegevens ontleend aan de Groningse publicist Albert Emmo Crous, die in 1719 een *Opregt en Nauwkeurig Historis-Verhaal van de Verwonderenswaardige, Droevige, Schrikkelike en seer Schandelijke Waaters-vloed, Voorgevallen in de provincie van Groningen en Ommelanden [...]* publiceerde. Crous had op zijn beurt zijn werk verrijkt met een bijlage over de schade in Oost-Friesland, waarvoor hij de eerste druk van Outhofs werk had geraadpleegd.

Als we de rampbeschrijvingen van Outhof en Crous naast elkaar leggen, zien we veel overeenkomsten. Ten eerste hanteerden beide auteurs een regio-overstijgend, internationaal perspectief. Outhof wijdde uit over de stormschade in Engeland; Crous noteerde op zijn beurt dat ook steden als Kopenhagen, Göteborg en Stockholm zwaar onder het hoge waterpeil geleden hadden.

Ten tweede wisselden beide auteurs statistieken en cijfers af met verhalen over wonderbaarlijke reddingen. Zo had Roelof Harms uit Nieuwkerk zijn toevlucht op het dak van zijn huis gezocht. Hij was eerst langs de kerk van Vliedorp gedreven, maar wist een boom te grijpen bij de kerk van Suurdijk. Daar was hij uren blijven zitten, totdat hij in de kerk kon afdalen. Een echtpaar uit Pieterbu-

ren en hun zes kinderen zochten hun heil op een hooibaal op zolder. Ze spoelden echter het huis uit, waarbij alle kinderen jammerlijk verdronken. Het echtpaar bleef behouden omdat zij zich aan een boomstronk wisten vast te klampen. Al die wonderbaarlijke reddingen moesten de lezer ervan overtuigen dat Gods voorzienigheid ook veel mensenlevens had gered. Met name Outhof voer uit tegen ‘ongodisten’ en atheïsten die dit soort gebeurtenissen aan het blinde toeval toeschreven.

Ten derde zagen beiden de ramp als een straf van God voor het zondige gedrag van de mens. Er zat maar één ding op en dat was om het leven te beteren en veel te bidden. Alleen dan was er hoop op een betere toekomst. ‘Ook sall ’t Gebed, de Waateren, bedwingen; Dat zy niet meer, gelaaten uit de band, Bedompe-len, Ons Volk en Vaaderland, Nog Dijk en Dam soo deerelik bespringen’, aldus Crous. Diezelfde mening was ook de uit Groningen afkomstige predikant Adriaan Spinniker toegedaan. In een op rijm gezet verslag van de ramp schreef hij: ‘’t Is God, die ’t water op deed dringen, En over dyk en paalen gaan;/ ’t Is God, die wind en waterstroomen/ Tot zyne roede heeft genomen’. Overigens had ook Spinniker oog voor de ramp in een breder perspectief, want ook hij stond uitgebreid stil bij de gevolgen van de storm in plaatsen als Emden, Hamburg, Bremen en Kopenhagen.

Als de omvangrijke stroom publicaties rondom de ramp iets zichtbaar maakt, dan is het wel dat ook die internationaal van aard was. Via krantenberichten werd het nieuws door geheel Europa verspreid en zowel Nederlandse, Duitse als Deense auteurs schreven er uitgebreid over. Zo zag de in Kopenhagen gevestigde uitgever Johannes Povel Phoenixberg het einde der tijden opdoemen in een religieus klaaglied over de storm, terwijl de Oost-Friese predikant Christian Hekelius in zijn *Ausführliche und ordentliche Beschreibung Derer beyden erschrecklichen und fast nie erhörten Wasserfluthen, in Ost-Friesland Und denen meisten an der Nord-See gelegenen Schönen Ländern [...]* op het aambeeld hamerde dat de ramp als een straf van God moest worden beschouwd. Met eigen ogen had hij gezien hoe de golven alles en iedereen in de gemeente Resterhafe hadden opgeslokt. Alleen zijn eigen woning en de kerk waren overeind gebleven. Tegelijkertijd beschreef hij, precies zoals Crous en Outhof dat deden, tal van wonderbaarlijke reddingen, die Gods almacht illustreerden. Ook die wonderbaarlijke reddingen kunnen we dus zien als een vast ingrediënt van een bredere, internationale publicatiecultuur.

Na de ramp

Na de verwoestingen werd er veel in het werk gesteld om nieuwe rampen te voorkomen. De uit Zweden afkomstig Thomas Seeratt speelde een belangrijke rol in Groningen en omstreken. Hij was nauw betrokken geweest bij reddingsoperaties

tijdens de ramp en had jarenlang zelf als kapitein op zee gezeild. De Staten van Stad en Lande (Groningen) stelden hem aan als ‘commijs provinciaal’ om de dijken te verstevigen. Zijn ingrepen waren succesvol, ondanks de nodige conflicten over de vraag wie er voor de kosten moest opdraaien. Het provinciebestuur bevorderde hem als dank voor zijn inspanningen tot ‘rentmeester’. Een dergelijke grote watersnoodramp is de provincie Groningen daarna bespaard gebleven.

In de eeuwen erna is de Kerstvloed met regelmaat herdacht. In 1817 stonden verschillende gemeentes in Groningen en Oost-Friesland stil bij de ramp. De herdenking in 1917 werd overschaduwd door de stormvloed van 1916, die een groot gebied rondom de Zuiderzee trof. In 2017 was er wel weer ruime aandacht voor de Kerstvloed, zij het vooral op regionaal niveau. In de provincie Groningen werden tal van lokale activiteiten georganiseerd, zoals workshops, concerten, lezingen en tentoonstellingen. Ook in Oost-Friesland vonden op lokale schaal allerlei evenementen plaats.

Hoewel de herdenking van 2017 vooral regionaal was ingebed, werd de internationale dimensie niet uit het oog verloren. Zo initieerde de provincie Groningen een kunstroute langs de kustlijn, waarvoor kunstenaars uit verschillende landen werden uitgenodigd, die regelmatig met overstromingen te kampen hebben, zoals Japan, de Verenigde Staten en Indonesië. Ook Duitse en Scandinavische kunstenaars deden eraan mee. De organisatie wilde zo de actualiteit en het belang van een gezamenlijk klimaatakkoord onder de aandacht brengen.

Typisch Nederlands?

Ondanks dat alles wordt de strijd tegen het water nog altijd als een typisch Nederlands fenomeen beschouwd. Natuurlijk is de geschiedenis van Nederland onlosmakelijk verbonden met de strijd tegen het water. Ook hedendaagse series zoals *Nederland in 7 overstromingen*, *Als de dijken breken* en *Beeld van Nederland. Strijd tegen het water 1953-2050* zijn gebaseerd op het idee dat watersnoden en waterbeheer bepalende elementen in de geschiedenis van Nederland vormen. De woorden waarmee laatstgenoemde reeks wordt aangeprezen, zijn illustratief voor dit aloude nationale vertoog: ‘In geen land ter wereld is de strijd tegen het water zo eeuwenoud en tegelijkertijd nog steeds zo actueel, als in Nederland.’ De Kerstvloed van 1717 laat echter zien dat er ook goede redenen om het typisch Nederlandse karakter van de strijd tegen het water te relativiseren. Veel overstromingen hebben immers een grensoverschrijdend én internationaal karakter, alle nationale stereotypen ten spijt.

Lotte Jensen

Verder lezen

- M. Jakobowski-Tiessen, *Sturmflut 1717. Die Bewältigung einer Naturkatastrophe in der Frühen Neuzeit* (München 1992).
- O. Knotterus, 'Angst voor de zee. Veranderende culturele patronen langs de Nederlandse en Duitse Waddenkust (1500-1800)', in: K. Davids e.a. (red.), *De Republiek tussen zee en vasteland* (Leuven 1995) 57-82.
- B. Rieken, *Nordsee ist Mordsee. Sturmfluten und ihre Bedeutung für die Mentalitätsgeschichte der Friesen*. (Münster, New York, München en Berlijn 2005).
- L. van de Stadt, *Nederland in 7 overstromingen. Met een voorwoord van Frank Westerman* (Zutphen 2013).
- A. Sundberg, *Floods, Worms, and Cattle Plague. Nature-induced Disaster at the Closing of the Dutch Golden Age, 1672-1764* (Dissertatie University of Kansas 2015).

Zie ook

-650, 1607, 2017